

Het Woud zonder Genade*

M. CARASSO-KOK

Dichte wouden spelen in de westerse belevingswereld een indringende rol. In hoeveel sprookjes is een bos of woud niet de plaats van handeling, angstaanjagend, maar daarom juist aanlokkelijk. Voor menig avontuur vormen, donker en dreigend, dicht-begroeide en uitgestrekte wouden het decor van een 'magische Bereich wunderbaren Geschehens'¹. Zij die er in doordringen krijgen niet alleen te maken met vernietigende machten; ook regeneratieve krachten kunnen op de bezoeker een heilzame werking uitoefenen, want dichte Charles d'Orléans niet over het 'forest de longue Attente'²? Onderzoekers van de symboliek kennen aan het woud de rol van het onbewuste toe³.

In deze belevingswereld past het Woud zonder Genade, dat in laat-middeleeuwse kronieken gezien wordt als het 'alre eerste begriip', het begin van zowel Vlaanderen als Holland. In dit woud heersen reuzen; vrede en gerechtigheid zijn er ver te zoeken.

Bij het ontstaan en de uitwerking van het verhaal over dit woud met de zo intrigerende naam zijn werkelijkheid en fantasie nauw verweven. Omstreeks het begin van onze jaartelling waren de Lage Landen dicht bebost. Klassieke schrijvers als Caesar, Tacitus en Plinius hebben daarover uitvoerig geschreven. In de vroege middeleeuwen was de situatie niet anders. Buis schat bijvoorbeeld dat in de Frankische tijd de Noordelijke Nederlanden voor tachtig procent bebost waren⁴; deze bossen zijn door ontginningen geleidelijk verdwenen. Talloze plaatsnamen herinneren aan deze eens beboste streken, en nog in de dertiende eeuw noemt Bartholomeus Anglicus in zijn *Proprietates rerum* voor Holland de vele bossen met wilde dieren, waar het goed jagen is⁵.

Het Woud zonder Genade komt overigens niet alleen voor in kronieken over het Vlaamse en Hollandse vorstendom. Omstreeks 1500 duikt het in de Noordelijke Nederlanden op in enkele adelskronieken en in verhalen over de oorsprong van

* Met veel dank aan prof. dr. J. D. Janssens, die zo vriendelijk was het aan mij over te laten het Woud zonder Genade binnen te gaan om te pogen de geheimen daarvan te onttraadselen. Rudi Künzel en Orlanda Lie ben ik erkentelijk voor hun stimulerende opmerkingen.

1 H. von Beit, *Symbolik des Märchens. Versuch einer Deutung* (5e dr.; Bern, München, 1975) 46-47.

2 H. Gehrts, 'Der Wald', in *Die Welt im Märchen* (Kassel, 1984) 37-53; i.e. 50-51. Hella Haasse ontleende aan dit gedicht de titel van haar boek *Het woud der verwachting* (Amsterdam, 1949).

3 C. G. Jung, *Symbolik des Geistes. Studien über psychische Phänomenologie mit einem Beitrag von R. Schärf* (Zürich, 1948) 73.

4 J. Buis, *Historia forestis. Nederlandse bos geschiedenis* (Utrecht, 1985); Zie voor diens schatting van het bosareaal: K. van Berkel in *NRC-Handelsblad*, 17 april 1986. A. Verhulst, D. P. Blok, 'Het natuurlandschap', in (Nieuwe) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (NAGN), 1 (Haarlem, 1981) 116 vlg.; Ch. Higoumet, 'Les forêts de l'Europe occidentale du Ve au XIe siècle', *Agricoltura e mondo rurale in occidente nell'alto medioevo* (Spoleto, 1966) 343-398.

5 In het midden van de veertiende eeuw geciteerd door Beke: *Chronographia Johannis de Beke*, H. Bruch, ed. ('s-Gravenhage, 1973) caput 5, 9, waar op 8 ook de tekst van B. Anglicus wordt geciteerd.

verschillende steden. Zo kon in de middeleeuwse geschiedschrijving het Woud zonder Genade dus op uiteenlopende plaatsen liggen. In deze bijdrage zullen het ontstaan van de sage en de wijze waarop deze haar weg in de historiografie heeft geabaand, worden nagegaan.

In 1936 vestigde mevrouw Draak⁶ de aandacht op het voorkomen van het Woud zonder Genade in de *Roman van den Riddere metter Mouwen*. In deze, waarschijnlijk tegen het einde van de dertiende of in het begin van de veertiende eeuw geschreven Arturroman⁷ komt de held van dit verhaal bij het 'Felle (= gevaarlijke, wrede) Woud sonder Genade' (vers 546). Ondanks waarschuwingen dat hij dit woud niet zonder schade zal kunnen betreden, ondanks afschrikwekkende verhalen over bliksem en donder, over reusachtige mannen met een groot aantal tanden in grote monden, betreedt de ridder toch het woud. Hij raakt in gepeins over de liefde, daartoe aangezet door Venus, die in hem de boom der minnen plant, met twintig takken, elk een deugd verbeeldend. Een schril contrast met wat volgt, zoals de ridder spoedig zal merken, want hij wordt in zijn gemijmer gestoord door Elyconas, één van de heersers van het woud. Deze stoot hem van het paard, maar in het daaropvolgende gevecht toont de ridder wat hij waard is en hij doodt Elyconas. Daarop verschijnt diens broer Amelant ten tonele, in gezelschap van de dwerg Fellon. Maar ook Amelant moet het onderspit delven en na zich onderworpen te hebben trekt hij met de ridder mee. De reuzen uit het Woud zonder Genade slaan uit wraak voor de dood van hun heer het beleg rond het slot van koning Artur; met behulp van Amelant wordt dit gevaar echter afgewend. Als beloning daarvoor krijgt Amelant het woud als leen van koning Artur terug, doch niet nadat hij beloofd heeft het woud voortaan in vrede te zullen bewaren (verzen 1491-1495):

... Alle genade
Ende alle trouwe, her Amelant,
Hebbic an u vonden. Hout vort u lant
In paise ende sonder wederstoet
Imanne te doene, dein oft groet.

6 A. M. E. Draak, 'Het 'wout sonder genade', *De Nieuwe Taalgids*, XXX (1936) 125-129 (herdrukt in F. P. van Oostrom, ed., *Arturistiek in artikelen. Een bundel fotomechanisch herdrukte studies over Middelnederlandse Arturromans* (Utrecht, 1978) 327-331).

7 In ieder geval vóór omstreeks 1320, toen deze in verkorte en aangepaste vorm met een groot aantal andere Arturromans in één handschrift is bijeengebracht. De *Roman van den Riddere metter Mouwen* (RRmM) is in handschrift te vinden in Den Haag, Koninklijke Bibliotheek (KB), hs. 129 A 10, f. 167-177v. Facsimile-editie door C. W. de Kruyter (Leiden, 1975). Het bewaard gebleven fragment van een tweede handschrift met een veel uitvoeriger tekst, bevat helaas niet het gedeelte over het Woud zonder Genade (B. Besamusca, *Repertorium van de Middelnederlandse Arturepiek. Een beknopte beschrijving van de handschriftelijke en gedrukte overlevering* (Utrecht, 1985) en H. Kienhorst, *De handschriften van de Middelnederlandse ridderepiek. Een codicologische beschrijving* (Deventer, 1988) I, 15-16, 178-179). Hier wordt geciteerd naar de meest recente editie: M. J. M. de Haan en L. Jongen (Utrecht, 1983). Vergelijk J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*, I (2e dr.; Haarlem, 1922) 306, noot 2; B. M. van der Stempel, *Roman van den Riddere metter Mouwen. Opnieuw naar het hs. uitgegeven en van een inleiding en glossarium voorzien* (Leiden, 1913) xxi.

Het feit dat het Woud zonder Genade elders in de Arturgeografie niet bekend is, was voor mevrouw Draak aanleiding de oorsprong van dit verhaal te zoeken in de sfeer van de Hollandse kronieken. Zij wees onder meer op een vijftiende-eeuwse kroniek, bekend als het *Gouds kroniekje*, waarin het Woud zonder Genade wordt beschouwd als het begin van Holland. Volgens de ons onbekend gebleven schrijver van deze kroniek bouwden door Brutus uit Albion verjaagde reuzen en reuzinnen bij het huidige Vlaardingen een kasteel, de Slavenburch.

Ende aen dat Slavenburch daer stont dat groote Bosch, dat daer na over menich jaer hiete dat wilde Wout sonder genaden. Ende dit was dat aire eerste begriip van Hollant..⁸

Die naam zou het woud in het jaar 42 na Christus hebben gekregen van keizer Claudius, op grond van

dat groot vreeselijck gheluyt vanden wilden beesten die in dat bosch waren, van Beyren, van Leeuwen, van Everswijn, van wilde Stieren, die soo vreeselick ghebaerden dat een mensche gruwen mochte, [en vanwege de aan de andere kant van het woud wonende] wilde Neder-Sassen ... die om niemant en gheven die opter aerden leeft⁹.

Over de samenhang tussen Arturroman en kroniek was mevrouw Draak zeer beslist: de schrijver van de Arturroman heeft het Woud zonder Genade ontleend aan een kroniek, waarin geheel in de geest van de late middeleeuwen de namen van landstroken verklaard worden 'door ze het toneel te doen zijn van fictieve avonturen van fictieve personen'. De naam Amelant — men moet dan denken aan Hamaland [MCK] — zou volgens haar een indicatie kunnen zijn voor de lokatie van het bos. Hoewel zij geen oudere kroniek dan het *Gouds kroniekje* kon aanwijzen — ruim een eeuw na de Arturroman geschreven — achtte mevrouw Draak het uitgesloten dat het *Gouds kroniekje* en oudere kronieken teruggaan op de roman. Daartegen pleit volgens haar de romantische uitbreiding met de dwerg Fellon, het onweer en een begeleidende leeuw in de *Roman van den Riddere metter Mouwen* en de vervanging van 'logische' wouddieren als beren, leeuwen, everzwijnen en wilde stieren door serpentes en draken.

Voortbordurend op de door mevrouw Draak ingeslagen weg wees J. D. Janssens aan het slot van zijn artikel over 'De Arturistiek: een 'wout sonder genade' op een aantal teksten die ouder waren dan het *Gouds kroniekje*¹⁰. Met enige slagen om de arm omdat hij nog wel wat haken en ogen vermoedde, wees Janssens op het *Chronicon comitum*

8 Ed. P. Scriverius, *Het oude Goutsche chronycxken van Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt en Utrecht...* (Amsterdam, 1663) 2-3. Het oudst bekende handschrift (Leiden, Universiteitsbibliotheek (UB), hs. BPL 136D, f. 2v (1463)) heeft alleen qua spelling een iets afwijkende tekst.

9 Ed. Scriverius, 4, 5. Het hs. Leiden, UB, hs. BPL 136D, f. 4v, 5r somt leeuwen, herten, beren en everzwijnen op.

10 *Spiegel der Letteren*. XXI (1979) 296-318 en XXII (1980) 47-67, i. c. 62-65.

Flandrensiūm, een genealogie van de Vlaamse graven, die, naar hij aannam, kort na 1164 was opgesteld en in de dertiende en veertiende eeuw was uitgebreid. Een kroniek dus die ook ouder was dan de Arturroman. In deze kroniek komt een passage voor over Ingelram, de zoon van de legendarische stamvader van het Vlaamse gravenhuis, Liederik. Deze Ingelram zou geheerst hebben over Vlaanderen, dat eertijds 'nemus sine misericordia', Woud zonder Genade, genoemd werd¹¹. Janssens' conclusie luidde dan ook dat de herkomst van dit woud niet in een Hollandse kroniek gezocht moest worden, zoals mevrouw Draak veronderstelde, maar dat de oorsprong ervan in Vlaanderen lag. Dit is overigens in 1672 ook al door Simon van Leeuwen naar voren gebracht in zijn *Korte besgryving van het Lugdunum Batavorum nu Leyden* bij de bespreking van de verschillende veronderstelde etymologische verklaringen van de naam van zijn geboorteplaats:

Dat Jan van Leyden, den Karmeliter Monik... den naam van Leyden soukt van het geleyden der reysende lieden door het Woud sonder genade ... is al te beuselagtig. Mogelijk had hy gelesen in de besgryving van de Forestiers ende Graven van Vlaanderen¹².

Vlaamse kronieken dus als voorbeeld voor de Hollandse geschiedschrijvers en voor de schrijver van de Arturroman. Maar is dat wel zo? Om deze vraag te kunnen beantwoorden is het allereerst van belang de oudste schriftelijke vermelding van het Woud zonder Genade op te sporen. Is dat de genealogie van het Vlaamse gravenhuis, het *Chronicon comitum Flandrensiūm*, waarop Janssens doelde? Een excursie naar een ander woud zonder genade, de oudste genealogieën van het Vlaamse gravenhuis, is daarvoor noodzakelijk.

De oudste genealogieën van het Vlaamse gravenhuis

Het *Chronicon comitum Flandrensiūm*, dat in de door Janssens gebruikte uitgave van L. A. Warnkoenig de vroegste vermelding van het Woud zonder Genade bevat, is een afgeleide van een kroniek, die sedert de eerste uitgave, door G. Galopin in 1643, wordt aangeduid als *Flandria Generosa*¹³. Deze laatstgenoemde, in het Latijn geschreven kroniek is, naar men aanneemt, niet lang na 1164 in het klooster Sint-Bertijns bij Sint-Omaars geschreven. Gelet op het aantal bewaard gebleven handschriften, vertalingen en bewerkingen heeft de *Flandria Generosa* een grote bekendheid genoten en veel invloed uitgeoefend op de historiografie van het Vlaamse vorstenhuis. De vermoede-

11 Ed. L. A. Warnkoenig, in: J.-J. de Smet, *Recueil des chroniques de Flandre*, I (Brussel, 1837) 34.

12 Leiden, 1672, 10-11. Aan de door Johannes a Leydis veronderstelde naamsafleiding dankt Leiden waarschijnlijk de naam van een der wijken: Woud zonder Genade (R. Rentenaar, *Vernoemingsnamen. Een onderzoek naar de rol van de vernoeming in de Nederlandse toponymie* (Amsterdam, 1984) 183, 415.

13 De uitgave van Galopin is overgenomen en voorzien van noten door J. N. Paquot, *Historiae Flandricae synopsis ab anonymo scriptore Flandriae generosae titulo circa annum M. C.L.XII* (Brussel, 1781). Eerder was dezelfde tekst ook te vinden bij E. Martène, U. Durand, *Thesaurus novus anecdotorum*, III (Parijs, 1717) k. 379 vlg. De laatste editie is die van L.-C. Bethmann in *MGH SS*, IX (1851) 317-325.

lijke autograaf bevindt zich thans in de Stadsbibliotheek van de nu Franse stad Saint-Omer (no 746). De *Flandria Generosa* behelst de geschiedenis van de Vlaamse graven van 792 tot in 1164. Liederik van Harelbeke voert de lijst aan. Van hem wordt gezegd dat hij in 792, tijdens de regering van keizerin Irene in Constantinopel en van de Frankische koning Karel de Grote, Vlaanderen onbeheerd, onbebouwd en bebost aantrof en het in bezit nam. Na Liederik kwamen diens zoon en kleinzoon, de graven Ingelram en Audacer; de laatste was de vader van Boudewijn I¹⁴.

De twaalfde-eeuwse schrijver van de *Flandria Generosa* ontleende zijn gegevens over de oorsprong van het Vlaamse vorstenhuis aan oudere geschriften. Het oudst bekende is dat van Witger, die in het midden van de tiende eeuw de stamboom van dit gravengeslacht liet beginnen met Boudewijn I, beter bekend als Boudewijn met de ijzeren arm (gestorven in 879)¹⁵.

Op Witgers geschrift volgt de een eeuw later geschreven *Genealogia Bertiniana*, waarin de ouderdom van het grafelijk geslacht met drie generaties wordt uitgebreid. Deze, onder graaf Boudewijn V (1035-1067) of Boudewijn VI (1067-1070) geschreven genealogie dankt haar naam aan het klooster Sint-Bertijns, waar zij in aanleg is ontstaan¹⁶. Liederik van Harelbeke treedt hierin voor het eerst voor het voetlicht als stamvader van het Vlaamse vorstenhuis. De auteur van de *Genealogia Bertiniana* had de namen van Liederik, Ingelram en Audacer elders gevonden en hij maakte hen tot voorouders van Boudewijn I. Meer dan hun namen vermeldt de *Genealogia Bertiniana* echter niet.

De passage over de aard van het gebied dat Liederik in bezit nam — 'vacuum et incultam ac nemorosam' — komt voor het eerst voor in de genealogie die de als kanunnik aan het Onze-Lieve-Vrouwekapittel te Sint-Omaars verbonden Lambert tussen 1112 en 1115 voor zijn *Liber Floridas* schreef¹⁷.

14 'Incipit genealogia Flandrensium comitum. Anno ab incarnatione Domini 792 imperatoris vero Constantini filii Hyrene primo, Karoli quoque magni regis Francorum, postea imperatoris Romanorum xxiiii, Lidricus Harlebecensis videns Flandriam vacuum et incultam ac nemorosam, occupavit eam. Hic genuit Ingelramnum comitem. Ingelramnus genuit Audacrum. Audacer vero genuit Balduinum ferreum'. *Vacuus* kan leeg, maar ook onbeheerd betekenen. De Franse vertaling spreekt van *vuide* (Brussel, KB, hs. 9568-9569).

15 Ed. L.-C. Bethmann, *MGH SS*, IX (1851) 302-304; vergelijk E. Freise, 'Die 'Genealogia Arnulfi comitis' des Priesters Witger', *Frühmittelalterliche Studien*, XXIII (1989) 203-243.

16 Voortgezet in 1111, in het Gentse Sint-Pietersklooster, R. C. van Caenegem, 'The sources of flemish history in the Liber Floridus', in A. Derolez, ed., *Liber Floridus Colloquium* (Gent, 1973) 71-85. De *Genealogia Bertiniana* is uitgegeven door L.-C. Bethmann in *MGH SS*, IX (1851) 305-308. J. Dhondt, 'De Forestiers van Vlaanderen', *Handelingen van de Koninklijke commissie voor geschiedenis*, CV (1940) 282-305, vermoedt dat het kapittel te Harelbeke de initiator van de Liederik-promotie is geweest; deze hypothese blijft aantrekkelijk ondanks het feit dat Dhondts belangrijkste argument daarvoor, een oorkonde van Robrecht de Fries uit 1085 met als *intitulatio* 'dominus de silva' door De Smet werd afgevoerd, door 'de silva' bij de *dispositio* te trekken: J. M. de Smet, 'Dominus de silva', in *Miscellanea J. Gessler*, II (S.l., 1948) 1135-1144.

17 L.-C. Bethmann, ed. *MGH SS*, IX (1851) 309-313; een 'originele compilatie' volgens A. Derolez, *Lambertus qui librum fecit. Een codicologische studie van de Liber Floridus-autograaf* (Gent, Universiteitsbibliotheek, handschrift 92) (Brussel, 1978) 204-206, 396, 448-449. Dat Lambert van Sint-Omaars deze Liederik ook als eerste graaf van Vlaanderen beschouwde, blijkt niet uit deze genealogie, maar wel uit andere passages in het *Liber Floridus*, zie Van Caenegem, 'The sources', 82.

Deze genealogie van Lambert van Sint-Omaars was de directe bron voor de een halve eeuw later in het klooster Sint-Bertijns opgestelde *Flandria Generosa*. Deze tot kroniek uitgegroeide genealogie vormt het hoogtepunt in de geschiedschrijving over het Vlaamse vorstenhuis. Zij is vele malen gekopieerd, vervolgd en naar believen uitgebreid. In de Koninklijke Bibliotheek te Brussel berust een handschrift van de *Flandria Generosa*, waarin deze genealogie in ruime mate is geïnterpoleerd. Men neemt aan dat dit kort voor 1194 is gebeurd¹⁸. Voor wat betreft de eerste Vlaamse vorsten komen de toevoegingen in dit handschrift op het volgende neer: Liederik die eerst nog 'Lidricus (comes) Harlebecensis' was, wordt tot eerste graaf van Vlaanderen verheven, 'primus in ea [Flandria] comes existens'. Van Ingelram wordt gezegd dat hij een zeer heldhaftig en krachtig man was: 'virum praestantissimum audacem et fortissimum viribus'. Van Audacer weet de interpolator niets nieuws te melden.

De in dit handschrift uitdrukkelijk geponeerde stelling dat Liederik de eerste graaf van Vlaanderen was, is van verstrekkende betekenis geweest: zij vormde de aanleiding tot een polemie. Andreas Sylvius, prior van de abdij Marchiennes, betoogde namelijk in zijn omstreeks 1196 geschreven *Historia regum Francorum* dat Liederik, Ingelram en Audacer geen graven van Vlaanderen waren geweest, maar slechts woudmeesters, *forestarii*, in dienst van de Karolingische vorsten¹⁹. Dit was het begin van wat later zou uitgroeien tot de zogenoemde woudmeesterslegende. Ongetwijfeld heeft de karakteristiek die Lambert van Sint-Omaars van het Vlaamse landschap gaf, tot deze veronderstelling bijgedragen.

In de geschiedschrijving blijft de kwestie graaf of woudmeester voorlopig onopgelost. Jacob van Maerlant dicht bijvoorbeeld in de dertiende eeuw in zijn *Spiegel Historiae*²⁰:

In dit selve jaer [792], alsict vant,
So began eerst Vlaenderlant
Grave te hebbene ende tontfane;
Want, alsemen ons doet te verstane,
So was Vlaenderen alre meest
Tien tiden heide ende foreest,
Ende mersche ende onlant.

maar anderen zeggen, zo voegt hij eraan toe, dat de voorouders van Boudewijn met de ijzeren arm, Liederik, Ingelram en Audacer, slechts

18 Het vijftiende-eeuwse hs. Brussel KB 6410-6415 is daarvan het enig bekende afschrift. De datering van de interpolaties berust op het feit dat Andreas van Marchiennes een dergelijke geïnterpoleerde tekst heeft gebruikt voor zijn in de volgende noot genoemde werk.

19 *Historia succincta de gestis et successione regum Francorum*. Ed. G. Waitz, *MGH SS*, XXVI, 206. Zie ook: A. de Saint-Léger, 'La légende de Lydéric et des forestiers de Flandre', *Bulletin de la Commission historique du département du Nord*, XXVI (1904) 115-137. J. Dhondt, 'De forestiers'.

20 *Spiegel Historiae*, 3e partie, 8e boek, LXXXIX, v. 45-92, M. de Vries, E. Verwijs ed. (Leiden, 1863) in, 157.

... die bossche wachten
 Entie straten, dat met erachten
 Niemen die coemans en scade,
 Want int lant waren lettel stade.

Aan de herkomst van de eerste stamvaders worden in de verschillende geschriften kleine, maar niet onbelangrijke variaties aangebracht. Zo laat de schrijver van de *Istore et croniques de Flandres* Liederik, een 'très-nobles baron', aan Karel de Grote vragen of hij 'une terre brehaigne, peu valant, et plaine de palus' voor zich en zijn nageslacht mag behouden. Nadat hem dit is toegestaan noemt hij dit gebied 'Flandres, pour sa femme qui ot nom Flandrine'²¹. En Johannes Longus maakt omstreeks 1380 in zijn *Chronicon Sancti Bertini* van Liederik een Portugese prins²².

Hoe past in deze traditie de door Janssens aangehaalde tekst in de door Warnkoenig in het eerste deel van *De Smets Recueil des chroniques de Flandre* uitgegeven *Chronicon comitum Flandrensium*? In deze uitgave immers trof Janssens de passage aan over Ingelram, heerser over Vlaanderen, dat vroeger het Woud zonder Genade genoemd werd, en van wie werd gezegd dat hij met krachtige hand gerechtigheid bracht.

Bethmann, die de editie van de Vlaamse genealogieën in de *Monumenta Germaniae Historica* verzorgde, velde een vernietigend oordeel over de uitgave van Warnkoenig:

au lieu de séparer parfaitement et d'imprimer à part la généalogie de Lambert, puis la Flandria generosa et enfin la Chronique des forestiers il a réuni dans un seul corps ces trois ouvrages avec leurs interpolations, et a donné ainsi une chronique de sa propre façon et qui n'a jamais existé, sous cette forme, dans aucun manuscrit²³.

Voorzichtigheid met deze tekst was dus geboden en raadpleging van de bewaard gebleven handschriften werd daarom noodzakelijk.

Lezing van de eerste alinea's van Warnkoenigs uitgave laat direct al zien dat deze niet tot één en dezelfde kroniek kunnen behoren. Ik geef de tekst weer, inclusief de door Warnkoenig aangebrachte interpunctie²⁴.

Anno ab incarnatione Domini DCCXCII, imperatoris vero Constantini filii Irenae primo, Karoli quoque Magni regis Francorum, postea imperatoris Romanorum XXIV, Lidericus Harlebecensis, videns Flandriam vacuum et incultam ac nemorosam, occupavit eam, primus in ea comes existens. Hic genuit Ingelramnum comitem, virum praestantissimum, audacem et fortissimum viribus. Ingelramnus genuit Audacrum, Audacer genuit Balduinum Ferreum. Hic Lidricus obiit anno Domini DCCCXXXVI.

21 *Istore et croniques de Flandres*, midden veertiende eeuw, J. Kervyn de Lettenhove, ed. (Brussel, 1879) 1-2.

22 *MGH SS*, XXV, 764.

23 *Lettre à M. l'Abbé Carton sur les généalogies des comtes de Flandre* (Brugge, 1849) 3.

24 Zie Warnkoenig in De Smet, *Recueil*, I, 34-35.

Ingelramnus forestarius, quartus filius Lidrici Harlebeccensis rexit Flandriam, quae prius dicebatur vel nemus sine misericordia, zonder ghenade, vel Flandria, hoc est, Vla-andre, cum magno rigore super malos justitiam faciendo. Optime Flandrenses in mercantias, id est emptiones, appretiationes et venditiones promovendo, fecit construi super ripas et torrentes rura, oppida, villas, et liberavit eas. Plusquam XII annis rexerat forestam Flandriae. Decedens ab hoc seculo intumulatur juxta patrem suum in Harlebecca, cui successit filius Audracus.

Audracus quintus forestarius, filius Ingelrami, decem annis pacifice super Flandrenses regnavit. Tempore suo in Flandria non plures villae, quam Gandavum, Toraltum, Curtracum, Cassel, Haerlebec, Burgum rubeum, et Burgum antiquum, Audenarde, Sithiu, Aria et Brugstoc. Iste suo tempore plures advenas fecit incolas, qui de nemoribus et palustribus terris fecerunt terram cultam et fructiferam. Obiit autem anno DCCCLXIV; jacet in sancto Salvatore juxta patrem suum et avum sepultus.

De eerste alinea volgt het Brusselse handschrift van de omstreeks 1194 geïnterpoleerde *Flandria Generosa* en noemt de drie heersers graven. Vervolgens grijpt de tekst terug op Ingelram en Audacer en noemt hen woudmeesters. Ingelram wordt de vierde zoon van Liederik genoemd, indien we de door Warnkoenig aangebrachte interpunctie volgen, en Audacer de vijfde woudmeester. In het licht van de latere ontwikkeling van de woudmeesterslegende zal echter duidelijk worden dat het logischer is de komma niet achter 'Ingelramnus forestarius' te plaatsen, maar achter 'quartus', waardoor Ingelram de vierde en Audacer de vijfde woudmeester wordt. Dit betekent dat Liederik de derde woudmeester is en dat er dus nog twee woudmeesters vóór hem geweest moeten zijn. Deze uitbreiding vindt in de historiografie echter pas in de vijftiende eeuw plaats, zoals we hierna nog zullen zien. Hier kunnen we voorlopig concluderen dat de kritiek van Bethmann reeds voor wat betreft de eerste alinea's van Warnkoenigs uitgave terecht is.

De nog bewaarde handschriften van de *Flandria Generosa* en daarvan afgeleide teksten bevestigen deze conclusie. Warnkoenig geeft Lille en Brugge op als de verblijfplaatsen van de vijftiende-eeuwse handschriften waaraan hij de passages over Ingelram en Audacer ontleend zou hebben. Raadpleging van de thans in deze steden bewaarde manuscripten had echter een negatief resultaat. Ook de andere handschriften van de verschillende redacties van deze kroniek bevatten deze passage niet²⁵. Evenmin is een Woud zonder Genade te vinden in de vóór het midden van de dertiende eeuw gemaakte vertaling in het Frans, *Li generacions li parole et li lignie de le lignie des contes de Flandres*²⁶. De Smet, die deze op de geïnterpoleerde *Flandria Generosa*

25 Onderzocht zijn de hss. eerst aan de hand van de brief van Bethmann (noot 23), later gesteund door Véronique Lambert, die zo vriendelijk was mij een lijst met de huidige bewaarplaatsen van de handschriften te doen toekomen; de speurtocht strekte zich uit van de oorspronkelijke tekst van de *Flandria Generosa* (792-1164) (hss. te Sint-Omaars, BM 746, Brussel, KB 21.887, 9823-9834; voorts zijn er door mij niet geraadpleegde hss. te Arras, KB 163, Parijs, BN, Baluze 42, Amiens, BM 356 en Doornik, SB 135), de oorspronkelijke tekst met vervolgen (Brussel KB 9823-34, Sint-Omaars, BM 769, Brussel, KB 9836, Den Haag, KB 71 F 17, Brussel, KB 18417, Brugge, G. S. 127/5 (met dank aan Johan Bonny) en SB 394; niet gezien: Wolfenbüttel, Weiss. 41), tot de geïnterpoleerde tekst (Brussel, KB 6410).

26 Hs. Brussel, KB 9568-69.

gebaseerde kroniek heeft uitgegeven, verbaasde zich over het feit dat de passage over Ingelram ontbrak en hij vroeg zich af of de vertaler deze soms al te fabuleus gevonden had²⁷. Een overtuigender antwoord is dat het Woud zonder Genade in diens voorbeeld niet voorkwam. Ook is dit niet terug te vinden in de via het Comburgse handschrift (ca. 1380-1425) overgeleverde rijmkroniek van Vlaanderen, die eveneens de geïnterpolerde *Flandria Generosa* op de voet volgt²⁸.

De conclusie van deze speurtocht moet dan ook luiden dat de door Warnkoenig in het *Chronicon comitum Flandrensiū* opgenomen tekst over Ingelram die heerste over Vlaanderen, dat eertijds het Woud zonder Genade werd genoemd, niet tot deze versie van de *Flandria Generosa* behoort. De bewuste zinsneden kunnen evenmin als een interpolatie beschouwd worden. Warnkoenig heeft ze mogelijk ontleend aan een geheel andere, uit de vijftiende eeuw daterende kroniek²⁹. Woudmeesters zijn er vóór de vijftiende eeuw al wel, maar een Woud zonder Genade als bakermat van Vlaanderen wordt, voor zover ik heb kunnen nagaan, nog niet vermeld.

Veertiende-eeuwse vermeldingen van het Woud zonder Genade

Nu mijns inziens aannemelijk is dat de nog bestaande kronieken over het Vlaamse vorstenhuis vóór de vijftiende eeuw geen aanknopingspunten bieden voor het Woud zonder Genade lijkt het mij zinvol opnieuw de ons bekende vermeldingen vóór 1400 in chronologische volgorde te bekijken. Mevrouw Draak en Janssens hebben de meeste reeds vermeld.

De oudste tekst blijft de Arturroman — de *Roman van den Riddere metter Mouwen* — die tegen het einde van de dertiende, of in het begin van de veertiende eeuw gedateerd wordt. Deze roman in versvorm wordt beschouwd als een oorspronkelijk Middelnederlands werk. In deze tekst ligt het niet historisch te duiden woud uiteraard ergens in Engeland. De roman is slechts overgeleverd in verkorte en aangepaste vorm in een Brabants of Oostvlaams handschrift uit omstreeks 1320, het tweede deel van de beroemde Lancelot-compilatie. Dit handschrift, waaraan de naam van Lodewijk van Velthem is verbonden, bevat een groot aantal Arturromans. Op grond van de aanduiding op de laatste bladzijde van dit handschrift: 'Hier indet boec van lancelote dat heren lodewijcs es van velthem', neemt men thans aan dat deze de werken verzameld heeft en tot één geheel heeft samengevoegd³⁰.

Lodewijk van Velthem beschrijft zelf in zijn voortzetting van Jacob van Maerlants *Spiegel Historiae* de tocht van de Engelse koning Edward I tegen de Welshmen in de

27 De Smet, *Recueil*, II (Brussel, 1841) 31.

28 Ed. E. Kausler, *Denkmaler altniederländischer Sprache und Litteratur nach ungedruckten Quellen*, I (Tübingen, 1840) v. 12-42; dit was een van de haken en ogen die Janssens vermeldde. Ook uitgegeven in De Smet, *Recueil*, IV (Brussel, 1865) 587-898.

29 Een dergelijk handschrift heb ik niet kunnen vinden. Enige gelijkenis vertoont de tekst met die in hs. Lille, BM 327, *Cathologus et cronica* 621-1423 (vijftiende eeuw), zij het dat de passage over het Woud zonder Genade hierin ontbreekt.

30 M. Joye, 'Het colofon van de Lancelot-compilatie', *Leuvense Bijdragen. Tijdschrift voor Germaanse filologie*, LXXV (1986) 185-201.

jaren 1282-1283 en plaatst deze tegen een 'sterk Arturiaans ingekleurde achtergrond'³¹. Het decor bestaat onder meer uit het Woud zonder Genade, het felle wout, zoals ook Van Velthem dit bos karakteriseert, waarin de inwoners van Wales zich terugtrokken na uitvallen te hebben gedaan tegen de Engelsen³²:

Hier af had coringe menichfout
Die coninc, alse hi dus wege vant,
Die niemen en waren daer becant.
Om dese sticken Sonderlinge
Geloefdi vele te bat der dinge,
Diemen hem seide ende oec der dade
Vanden woude sonder genade;
Wantmen hem dicke verstaen.dede
Van desen woude wonderlijchede.

Daarna beschrijft Lodewijk van Velthem één van die wonderlijkheden, de fontein van avontuur, die als men hem aanraakt donder en bliksem doet losbarsten.

Lodewijk van Velthem kende vele Arturromans, zoals al bleek uit zijn bemoeienis met de reeds genoemde Lancelot-compilatie, waarin ook de *Roman van den Riddere metter Mouwen* was opgenomen. In zijn kroniek ruimde de Brabantse geschiedschrijver een grote plaats in voor Edward I, wiens dochter gehuwd was met hertog Jan II van Brabant. Van Velthem toonde zich daarbij een even enthousiaste aanhanger van koning Artur en de ridders van zijn tafelronde als de Engelse koning Edward I. Ten aanzien van het Woud zonder Genade ligt een ontlening aan de *Roman van den Riddere metter Mouwen* dan ook voor de hand.

De volgende tekst over het Woud zonder Genade komt voor in het geheel anders geaarde, omstreeks 1336-1340 door Gillis de Wevel in dichtvorm beschreven *Leven van Sinte Amand*, de apostel der Vlamingen in de zevende eeuw. Gillis de Wevels beschrijving van een dicht bebost gebied, waarin de eerste Zuidnederlandse missionarissen hun werkterrein hadden, past geheel in de traditie van de vroeg-middeleeuwse, in het Latijn geschreven heiligenlevens. Amand, Bavo, Trudo en Rombout kregen te maken met een bevolking waarvoor de bossen heilige plaatsen waren. De eerste biograaf van Amand, Baudemundus, schreef vóór 699 over de bewoners in de pagus Gent: 'incolae terrae illius, relicto Deo, arbores et ligna pro Deo colerent'³³. De predikers van het christendom hadden tot taak dit heidens geloof uit te bannen. Het is

31 A. L. H. Hage, *Sonder favele, sonder lieghen. Onderzoek naar vorm en functie van de Middelnederlandse rijmkroniek als historiografisch genre* (Groningen, 1989) 110; zie ook G. Huet, 'Les traditions arturiennes chez le Chroniqueur Louis de Velthem', *Le Moyen Age*, 2e s., XVII (1913) 173-197 en R. S. Loomis, 'Edward I, Arthurian enthusiast', *Speculum*, XXVIII (1953) 114-127; ook verschenen in *Studies in medieval literature. A memorial collection of essays* (New York, 1970) 275-288.

32 *Lodewijk van Velthem's voortzetting van den Spiegel Historiaal (1248-1316)*, Vijfde partie, derde boek, caput 22, verzen 1467-1475, H. vander Linden, W. de Vreese, P. de Keyser, ed. (Brussel, 1931) 134-135.

33 AASS Febr. I, 859-865, caput 3. Zie voorts: A. G. B. Schayes, *Les Pays-Bas avant et durant la domination romaine* (Brussel, 1937-1938) II, hoofdstuk viii, 93-154.

dus niet verwonderlijk dat in de vroegste heiligenlevens, vanaf het einde der zevende eeuw, de bossen in afschrikwekkende termen worden beschreven; enerzijds om bij de bevolking elk geloof in een heilig bos uit te bannen en anderzijds om het werk van de eerste missionarissen extra glans te verlenen. Hun moedig betreden van deze bossen wordt onderstreept en zij worden geprezen vanwege hun ontginningsactiviteiten³⁴. In de in het Latijn geschreven *vitae* heb ik echter geen bos met de naam Woud zonder Genade gevonden, hoewel het woord *genade* in deze context toch wel op zijn plaats geweest zou zijn. Maar Gillis de Wevel gebruikt de aanduiding wel, wanneer hij beschrijft hoe Sint Amand door het Woud zonder Genade naar Brugge gaat³⁵:

Ende es ghegaen met ghenent,
Also hijt vand te sinen rade,
Door 't felle Wout-Sonder-Ghenade,
Want hem was ghedaen bekend
Dat op twee milen of daer omtrent,
Stond een casteel, staerc ende vast,
Daer binnen lach menich fel gast
Die seere haetten Christus wed;

Boudewijn van der Luere is de volgende auteur die het Woud zonder Genade in zijn werk betreft. Omstreeks 1382 schreef deze het allegorische gedicht *De maghet van Ghend*, waarin hij de moed verheerlijkt van de Vlamingen die het geweld van graaf Lodewijk van Male beteugelden. De Gentenaren behaalden de zege toen de graaf voor hun stad verscheen. Aan het slot van zijn gedicht bidt Boudewijn³⁶:

Dat dat woud van onghenadecheden
Heten moet tpriee van vreden.

In een vergelijkbare situatie gebruikt Willem van Hildegasberch, sprookspreker in de noordelijke Nederlanden, in de tweede helft van de veertiende eeuw het Woud zonder Genade. In het gedicht *Van tregiment van goeden heren*, dat wel in verband wordt gebracht met de Hoekse en Kabeljauwse twisten, schetst de dichter de toestand wanneer partijtwesten een land verscheuren³⁷:

34 R. Antoine, P. Giot-Wirgot, 'Comment étudier une forêt de jadis et son évolution', in J. Mertens, *Bronnen voor de historische geografie van België* (Brussel, 1980) 400. Eerder: F. Steinbach, *Der geschichtliche Weg des wirtschaftenden Menschen in die soziale Freiheit und politische Verantwortung* (Keulen, Opladen, 1954) 25.

35 Ph. Blommaert, *Leven van Sinte Amand. Patroon der Nederlanden. Dichtstuk der XIVe eeuw* (Gent, 1842-1843) I, regel 3383 vlg. De dissertatie van W. Verbeke over dit gedicht (Leuven, 1978) heb ik niet kunnen inzien.

36 J. Reynaert, 'Boudewijn van der Luere en zijn 'Maghet van Ghend'', *Jaarboek De Fonteyne*, XXXI (1980-1981) 109-130; ed. 123-130.

37 Vs. 40-51, ed. W. Bisschop, E. Verwijs ('s-Gravenhage, 1870) 101-102. Vergelijk ook T. Meder, *Sprookspreker in Holland. Leven en werk van Willem van Hildegasberch (circa 1400)* (Amsterdam, 1991).

Doe schiede daer yammer ende claghe
Binnen sinen lande in corten tyden:
Tvolck ghinc onderlinghe striden,
Die heren scheyden in partyen;
Men ghinc den huusman soe castien,
Dat hem rouwen mocht sijn leven,
Had hi schat off guet te gheven:
Teerste rumen was hem best.
Tghinc soe wonderlijk int lest,
Dat nyemant en wiste waer onthouden,
Die buten slote wonen souden:
Dus wast een wout sonder ghenade.

In het gedicht *Van Sterven* komt de passage voor³⁸:

In anxt, in troest, in goeden waen
Soe heeft die werlt langhe ghestaen,
Ende noch en docht si in gheenre maten.
Vondmen heren noch prelaten,
Soe waert een wout sonder ghenaden.
Tis eerst gheschiet by wisen rade,
Dat goede heren sijn op eerde.

Uit deze veertiende-eeuwse teksten blijkt mijns inziens dat het Woud zonder Genade niet zozeer de benaming van een bepaald bos of van een landstreek is, maar eerder duidt op een toestand, waarin geweld en rechteloosheid heersen, of op een situatie, waarin in een bepaald gebied niet de juiste heer of leer aanvaard wordt. Dit sluit aan bij de allegorische opvatting van het woud als de eerste, nog ongeordende materie. In de *Etymologiae* van Isidorus van Sevilla wordt gewezen op de ontlening van *silva* aan het Griekse *hulè*³⁹. *Hulè*, dat letterlijk hout en woud betekent, wordt voor het eerst door Aristoteles aangewend als materie, en gesteld tegenover het begrip *nous*, de geest. Alanus van Rijsel (1128-1203), die deze lijn volgde, heeft zich in zijn *Anticlaudianus* beklaagd over de vormloosheid, de *chaos antiquum*, van het woud, de *primordialis materia*⁴⁰.

De adjectieven die in de middeleeuwse teksten het woud nader aanduiden: donker,

38 Vs. 47-53, ed. Bisschop, Verwijs, 65-67.

39 Liber XIII, 3; ed. W. M. Lindsay (Oxford, 1911).

40 Aangehaald door J. Huizinga, 'Ueber die Verknüpfung des poetischen mit dem theologischen bei Alanus de Insulis', *Verzamelde Werken*, IV (Haarlem, 1949) 34 (eerder versehenen in 1932); M. Stauffer, *Der Wald, Zur Darstellung und Deutung der Natur im Mittelalter* (Bern, 1959) 143 citeert Alanus' *Distinctiones dictionum theologicalium*: 'Silva dicitur primordialis materia, quae apud Graecos dicitur 'yle', latine 'silva', quam etiam Plato silvam vocat; quia, sicut silva materiam praebet aedificiis, sic primordialis materia corporibus universis' (J. P. Migne, *Patrologia Latina* (Parijs, 1844-1864) 210, k. 944). Volgens C. M. Turbayne (inleiding tot de vertaling van Plato's *Timaios*, in *Platoon Verzameld Werk*, IV (Amsterdam, 1986) 29) ontbreekt materie in Plato's systeem en het woord *hulè* in diens teksten.

gevaarlijk, of *gaste*, het Oudfranse woord voor leeg of onbewoond, zijn stereotiep in het aangeven van de menselijke relaties tot het woud. Natuurlijk wijzen deze bewoordingen op een reëel gevaar; zij kunnen echter ook een symbolische betekenis hebben. Zo duidt Dante met de *selva oscura* in de beginregels van zijn *Divina Commedia* de menselijke dwaling aaf.

De grote rol die het woud in de middeleeuwse literaire teksten speelt⁴¹, weerspiegelt de betekenis van deze 'horizon inquiétant du monde médiéval', zoals Le Goff het zo mooi formuleert⁴². De dichte en uitgestrekte wouden waren toen in de eerste plaats een realiteit, leveranciers van voedsel en hout. Maar de bossen stonden ook tegenover de geciviliseerde wereld van dorp, stad of kasteel; het woud was, zoals Grimm het uitdrukte, een plaats 'wo die menschliche Sitte und Gesittung noch keine Stätte gefunden hat'⁴³. Ook boden de wouden een toe-vluchtsoord voor hen die deze geordende samenleving wilden of moesten ontvluchten: de eremieten en de maatschappelijk uitgestotenen. In die zin was het woud, toneel van verzoeking en avontuur, het westerse equivalent van de oosterse woestijn⁴⁴.

Het Woud zonder Genade wordt in de bovenstaande veertiende-eeuwse teksten vooral gebruikt als tegendeel van een samenleving waar vrede en gerechtigheid gewaarborgd worden door een rechtschapen vorst. Boudewijn van der Luere en Willem van Hildegaersberch zijn hierin het meest expliciet. De toehoorders of lezers wordt het belang van een goed bestuur voorgehouden; rechtspraak en handhaving van de vrede zijn immers de eerste plichten van een heerser. Boudewijn van der Luere plaatst heel fraai het ongecultiveerde 'woud van onghenadedheden' tegenover de aangelegde tuin, het prieel, van vrede, de *locus terribilis* tegenover de *locus amoenus*.

Ook in de ons oudst bekende tekst is sprake van een dergelijke tegenstelling. In de *Roman van den Riddere metter Mouwen* figureert het woud, zoals in zovele Arturromans, als de antithese van de hoofse wereld. De held beleeft zijn eerste avontuur in een woud waar ridderlijke codes niet gelden en hij betreedt daarmee het magische rijk, waaruit alleen de uitverkoren held weet terug te keren. Het beroemde bos van Brocéliande mag wellicht als prototype van een dergelijk woud gezien worden. Brocéliande betekende voor Yvain, de held in Chrétien de Troyes' *Le chevalier au lion*, het keerpunt in zijn leven⁴⁵.

Hoewel het Woud zonder Genade aansluit bij andere avonturenwouden in de Arturromans heb ik geen equivalent in het Frans, Duits of Engels kunnen vinden, zodat

41 Daarover bestaat een rijke literatuur, die onder meer de mythologische achtergrond, de sprookjesmotieven en de psycho-analytische duiding tot onderwerp hebben. Zie behalve Stauffer, *Der Wald*, H.-D. Mauritz, *Der Ritter im magischen Reich. Märchelemente im französischen Abenteuerroman des 12. und 13. Jahrhunderts* (Bern, Frankfurt/M, 1974), ook V. Roloff, 'Der Märchenwald als Traum. Zur Interpretation von Märchenmotiven in der Artusepik ('Tristan' und 'Lancelot en prose')' in F. Wolfzettel, ed., *Artusrittertum im späten Mittelalter. Ethos und Ideologie* (Giessen, 1984) 146-158.

42 J. Le Goff, *La civilisation de l'Occident médiéval* (Parijs, 1965) 171.

43 J. en W. Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, XIII, bewerkt door K. von Bahder en H. Sichel (Leipzig, 1922) k. 1075-1076.

44 J. Le Goff, 'Le désert-forêt dans l'Occident médiéval', in *L'Imaginaire médiéval* (Parijs, 1985) 59-75.

45 Stauffer, *Der Wald*, 39.

de term vermoedelijk een Nederlandse vondst is. Speelde de gedachte aan 'La dame sans mercy' daarbij een rol? In zijn directheid en beeldend vermogen is het Woud zonder Genade te vergelijken met het *Forest Perdue*, waarin Lancelot terecht komt⁴⁶. In deze Lancelot-en prose roman antwoordt een eremiet op Lancelots vraag of het bos een naam heeft:

Sire, fait il, la gent de cest pais l'apelent la Forest Perdue, car il n'i a nul qui de l'estre de laiienz puisse savoir, ainz est si perdu quantqu'il i entre que l'an n'an set plus ne vent ne voie.

waarop Lancelot repliceert:

Par foi, ce est merveille que nus n'an revient, il m'est avis que ce est la Voie sanz Retor ...

Het is uiteraard niet te bewijzen dat de auteur van de *Roman van den Riddere metter Mouwen* het Woud zonder Genade heeft bedacht; onmogelijk is het echter niet bij een dichter die kon schrijven⁴⁷:

Haddic wapine ende een pard,
In gaeft niet om een conincrike.

De weergave van het Woud zonder Genade in de *Roman van den Riddere metter Mouwen*⁴⁸ volgt zozeer de voor de Arturromans kenmerkende beschrijving van een avonturenwoud, vergelijkbaar met het 'Forest Perdue', dat ik mij niet kan voorstellen dat dit woud teruggaat op een kroniek. Ik zou dan ook de door mevrouw Draak veronderstelde relatie willen omkeren: het Woud zonder Genade is een literair beeld dat door de kroniekschrijvers is overgenomen. Het is in mijn zienswijze geen etymologische verklaring, zoals mevrouw Draak meende. Slechts de naam van Amelant zou daar op kunnen wijzen en die naam vinden we niet in de kronieken. Het andere argument dat mevrouw Draak aanvoerde voor het primaat van een historische tekst — de vervanging van echte Europese wouddieren door sprookjesdieren — kan met evenveel recht worden omgedraaid. En ten slotte: de ridderroman blijft nog steeds de oudst bekende tekst.

Waarschijnlijk door de Arturroman geïnspireerd, vond Lodewijk van Velthem de naam toepasselijk voor een bestaand bos in Wales; Boudewijn van der Luere en Willem van Hildegarsberch gebruikten het woud duidelijk als metafoor. Gillis de Wevel noemde een bestaand bos bij Brugge, dat hij in de Latijnse *vitae* had aangetroffen, het Woud zonder Genade, omdat de mensen daar niet aan Christus' wet gehoorzaamden. Bij geen van deze schrijvers wordt het woud met Vlaanderen geassocieerd.

De eerste die bij mijn weten het Woud zonder Genade gelijkstelde aan Vlaanderen, is Hennen van Merchtenen in zijn in 1414 voltooide *Cornicke van Brabant*. Daarin

46 Lancelot, *Roman en prose du XIIIe siècle*, A. Micha, ed., IV (Parijs, Genève, 1978) 232-233.

47 Vs. 1427-1428.

48 Daarbij moet men voor ogen houden dat deze roman slechts in verkorte vorm is overgeleverd.

komt de volgende passage voor over Marsiaent, kleinzoon van de legendarische Brabon⁴⁹:

Ende des edel hertoghe vrome
 Suverert wout sonder genade,
 Met sinen ridderliken daden,
 Van meneger costumen, quaet ende fel;
 Ende dit wout, verstaet mij wel,
 Crech sint den name Vlaendren,
 Daer men scoen ende ciaer den sen
 In die Vlamsche Cronike vint.
 Dies scedes nu plomp vander dinc,
 Want tesor materien niet en hoert.

Om te achterhalen op welke Vlaamse kroniek Hennen van Merchtenen hier doelt, moet de draad van de Vlaamse geschiedschrijving weer worden opgenomen.

De Vlaamse woudmeesterslegende in de vijftiende eeuw

Het Vlaamse vorstenhuis had al vroeg, zoals we zagen, het belang ingezien van de legitimatie van zijn gezag door het doen optekenen van de familiegeschiedenis, met een heroïsch begin in een mythologisch verleden en met een binding aan de eigen grond⁵⁰. Verwantschap met de Karolingers was een van de vaste gegevens in genealogieën en de Vlaamse graven bereikten dit omdat Boudewijn met de ijzeren arm uiteindelijk huwde met de door hem geschaakte dochter van Karel de Kale. Ook het steeds verder terugvoeren in de geschiedenis behoorde tot het vaste patroon — we zagen dit al bij het verzinnen van de drie voorouders van Boudewijn I: Liederik, Ingelram en Audacer.

Het klooster Sint-Bertijns in Sint-Omaars speelde bij het optekenen van deze familiegeschiedenis een belangrijke rol. Dit klooster had al in de Karolingische tijd zijn sporen op het gebied van de historiografie verdiend en zette ook nadat het in 900 in bezit van de Vlaamse graven was gekomen, de traditie voort, daarbij gesteund door een rijke bibliotheek. Hoogtepunt in de reeks genealogieën was de *Flandria Generosa*, in Sint-Bertijns geschreven tijdens de regering van de graven Diederik en Filips van de Elzas, die beiden de literatuur een warm hart toedroegen. Een extra dimensie kreeg deze officiële geschiedschrijving van het Vlaamse vorstenhuis doordat zij ontstond in

49 Hennen van Merchtenen, *Cornicke van Brabant, (1414)*, G. Gezelle, ed. (Koninklijke Vlaamse Academie voor taal- en letterkunde, 1896) verzen 779-788. Het hs. te Gent is volgens W. van Eeghem, 'Een onbekende bewerking van Hennen van Merchtenens Cornicke van Brabant (1415)', *Verslagen en mededeelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor taal- en letterkunde* (1940) 507-528 een gebrekkig afschrift uit 1445 (528).

50 G. Duby, 'Remarques sur la littérature généalogique en France aux XIe et XIIe siècles', in *Hommes et structures du moyen âge. Recueil d'articles* (Parijs, Den Haag, 1973) 287-298; eerder verschenen in *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, comptes rendus des séances de l'année 1967*, 335-345.

het zuidelijke deel van het graafschap, dat in de vuurlinie lag van de noordwaartse expansiedrift van de Franse koningen.

Facta en ficta werden in de genealogieën nauw verweven. Tot de *ficta* behoort uiteraard de opmerking van Lambert van Sint-Omaars dat Liederik het onbeheerde of lege, ongecultiveerde en beboste gebied in bezit nam; Paquot merkte daarover niet onaardig op dat Karel de Grote dan wel even een tukje moet hebben gedaan⁵¹. Maar feit is dat in de tijd dat Lambert dit schreef de ontginningen in volle gang waren, nadat in de afgelopen eeuwen het bos in het offensief was geweest⁵²; het beeld van het dicht beboste en nog niet in cultuur gebrachte land kan dan ook niet als puur verzinsel worden afgedaan. In de onmiddellijke omgeving van Sint-Omaars lag, en ligt ten dele nog steeds, een uitgestrekt moerasachtig bos.

Tot de *ficta* behoren ook de eerste graven of woudmeesters, Liederik, Ingelram en Audacer. En, nog niet tevreden met een afstamming die terugging tot de tijd van Karel de Grote verzonnen de geschiedschrijvers er in het begin van de vijftiende eeuw opnieuw een aantal voorouders bij: het kwam hierboven al even ter sprake. Bij deze uitbreiding werd het Woud zonder Genade aan Vlaanderen verbonden.

Liederik van Harelbeke uit de achtste eeuw kreeg een gelijknamige voorvader, die in 621 geboren werd in een bos bij Rijsel, Lisle-lez-Buc. Daar heerste de reus Finaert over het Woud zonder Genade, in de Latijnse versie van dit verhaal aangeduid als 'Nemus sine Misericordia'⁵³. De Vlaamse genealogieën vertellen sindsdien het in grote lijnen gelijke, maar in details afwijkende verhaal over de uit Dijon verdreven Salvaert en Ermengaard dat op het volgende neerkomt: op weg naar Engeland komen zij terecht in het bos waar de reus Finaert een schrikbewind voert. Salvaert wordt door de reus gedood. Ermengaard weet te ontkomen en schenkt bij een bron in het bos het leven aan een zoon, van wie voorspeld wordt dat hij over dit gebied zal heersen, de rovers in het woud zal vernietigen en steden en burchten zal stichten. Nadat zijn moeder alsnog door de reus gevangen is genomen, wordt de jongen gezoogd door een hinde en opgevoed door de in het woud levende eremiet Liederik, naar wie hij ook vernoemd wordt. Na voor zijn verdere opvoeding naar Engeland te zijn gegaan, keert Liederik terug naar Lisle-lez-Buc, bevrijdt zijn moeder, en verslaat de reus. Na het woud van rovers gezuiverd te hebben en steden en burchten te hebben gebouwd, huwt hij Ydona, dochter van de koning van de Franken. Deze Liederik wordt de eerste *forestarius* van Vlaanderen, dat na de dood van de tweede *forestarius*, Antonius, honderd jaar zonder heerser blijft, terwijl de Vandalen en Hunnen het land en de bevolking teisteren. Totdat Liederik van Harelbeke de draad weer oppakt en het gebied opnieuw tot voorspoed brengt.

51 Paquot, *Historiae Flandricae*, 2.

52 A. Verhulst in *NAGN*, II (Bussum, 1982) 83; Higounet, 'Les forêts', 350.

53 Naar *Cathologus et cronica principum et comitum Flandrie et forestariorum que terra olim dicebatur terra de Buc vel nemus regionis sine misericordia*. Hs. Lille, Bibliothèque Municipale 327, f. 5-105v. Het eerste gedeelte van dit handschrift is uitgegeven door Warnkoenig, in *De Smet, Recueil*, I, 19-33. Opmerkelijk is in deze Latijnse tekst dat het Woud zonder Genade wel in de titel voorkomt, maar niet in de tekst, terwijl beide van dezelfde hand zijn.

Bij de samenvoeging van dit vijftiende-eeuwse verhaal met de twaalfde-eeuwse *Flandria Generosa* kregen de zonen van Liederik, Ingelram en Audacer, de rangorde van vierde en vijfde *forestarius*. Pas toen kon Ingelram gaan heersen over het Woud zonder Genade.

Deze meest uitgewerkte herkomstlegende van de Vlaamse graven bevat verschillende elementen die, zo stelt Graus, typerend zijn voor de middeleeuwse heerserssage: de vorst die vrede brengt, de profetie van zijn regering en de wijze waarop hij zijn vrouw krijgt⁵⁴. Ook reuzen als oerbewoners en een eremiet behoren tot de veel voorkomende motieven. Het land van herkomst — de omgeving van Dijon — is natuurlijk niet toevallig: door zijn huwelijk met Margaretha, de erfdochter van Vlaanderen, had de Bourgondiër Filips de Stoute in 1384 het bestuur over Vlaanderen verworven. De onder het gezag van de Franse koningen staande stad Rij sei ging bij die gelegenheid in Bourgondische handen over. De opvoeding die Liederik in Engeland had genoten, krijgt in het licht van de positie van de Bourgondiërs tijdens de Honderdjarige Oorlog een speciale dimensie.

Het gebied waaraan de nieuwe heerser ordenend zijn weldadige krachten zal wijden, wordt afgeschilderd als barbaars. Het is bevolkt door rovers, 'een woud ende wildernisse sonder ghenade'; vernietigend, maar niet helemaal — daarop wijst de eremiet —; tegelijk draagt het de kiem van iets nieuws in zich: het graafschap Vlaanderen. Het stichten van steden en het bouwen van burchten wordt nadrukkelijk beschouwd als teken van beschaving, evenals de vrede, waardoor de kooplieden ongestoord hun handelswaar door het vorstendom kunnen vervoeren.

Het Woud zonder Genade, dat tevoren een symbolische betekenis had, wordt na het avontuur in het Land van Buc toegepast op Vlaanderen. Een onlogische stap is dit niet. Het onbeheerde of lege, onbebouwde en beboste Vlaanderen van Lambert van Sint-Omaars, het woud als de nog niet beschaafde wereld, de rol van de vorst als bringer van vrede, veiligheid en gerechtigheid — zij vormen de ingrediënten voor een heerserssage waarin het begin van een vorstendom beschreven wordt. Reeds in de *Roman van den Riddere metter Mouwen* vormt het Woud zonder Genade niet slechts het decor voor de avonturen van de held, zoals Brocéliande voor Yvain. Het bos werd na het avontuur binnen de wereld van de mensen getrokken door het in leen aan Amelant te geven en daardoor werd het als het ware geciviliseerd. De rol die de vorst bij dit civilisatieproces diende te spelen was het thema van de gedichten van Boudewijn van der Luere en Willem van Hildegaersberch. De verbreiding die zij met hun gedichten aan het Woud zonder Genade hebben gegeven, moet de overgang van metafoor naar reëel bos hebben vergemakkelijkt.

De exacte datum van het ontstaan van de uitgebreide woudmeesterslegende is niet bekend. Er is geen handschrift voorhanden dat dateert vóór 1414, het jaar waarin Hennen van Merchtenen zijn kroniek afsloot en waarin het Woud zonder Genade geïdentificeerd wordt met Vlaanderen. Wel wordt het verhaal over de reus Finaert in

54 F. Graus, 'Die Herrschersagen des Mittelalters als Geschichtsquelle', *Archiv für Kulturgeschichte*, LI (1969) 65-93.

het Woud zonder Genade en de eerste Liederik verbonden aan de *Flandria Generosa*. Zo ontstond een derde groep handschriften van deze kroniek, die de geschiedenis van het Vlaamse vorstendom laat beginnen in 621. De hiervan bewaard gebleven handschriften eindigen in 1423.

In een reeks in het Middelnederlands geschreven kronieken van Vlaanderen die door Fris geanalyseerd zijn⁵⁵ wordt melding gemaakt van 'tLant van Buc, dat men hiet oec Dwoudt sonder ghenade, nu ter tijt Vlaenderen ghenaeemt⁵⁶. Tot deze reeks kronieken behoort ook de in 1531 onder de titel *Dits die Excellente Cronike van Vlaenderen* bij Willem Vorsterman in Antwerpen gedrukte geschiedenis van Vlaanderen. Al deze Middelnederlandse kronieken moeten teruggaan op een verloren gegaan origineel, dat Fris dateert op omstreeks 1436. De Saint-Léger, die een studie wijdde aan het ontstaan van de woudmeesterslegende⁵⁷, neemt aan dat deze uitgesponnen woudmeesterslegende oorspronkelijk Vlaams werk is, gelet onder meer op de Vlaamse vormen van de eigennamen die in de Latijnse en Franse versies bewaard zijn gebleven, en de naam van het Woud zonder Genade: Lisle-lez-Buc (= beuk). Zijn datering van deze woudmeesterslegende in de tweede helft van de vijftiende eeuw, lijkt mij echter rijkelijk laat, gezien de reeks eerder door Fris besproken kronieken, waarin dit verhaal reeds voorkomt. Gelet op de verwijzing bij Hennen van Merchtenen lijkt mij het begin van de vijftiende eeuw dan ook meer voor de hand liggen⁵⁸. Een diepgaande studie over de verhouding tussen de Middelnederlandse, Franse en Latijnse versies van de woudmeesterslegende moet echter nog geschreven worden.

Het Woud zonder Genade in Holland

Enkele decennia nadat het Woud zonder Genade met de oudste geschiedenis van het Vlaamse vorstendom was verbonden, introduceerde het *Gouds kroniekje* het woud in Holland. De schrijver van deze omstreeks 1437 geschreven kroniek verbindt dit woud aan de gesteldheid van Holland en zijn eerste inwoners, de door Brutus uit Engeland verdreven reuzen en reuzinnen.

Voor de Hollandse graven was geen heldenrol bij het bedwingen van dit woud weggelegd. Het Hollandse gravenhuis is schaars bedeeld met genealogische geschriften; zuivere genealogieën zijn er nauwelijks. De rijmkroniek van Melis Stoke wijst voor het ontstaan van het graafschap op de in Egmond bewaarde koninklijke schenkingsoorkonden⁵⁹. Deze wat de datering van de oorkonden betreft onjuiste, maar wel nuchtere visie onderging in de loop der tijd weliswaar enige uitbreiding, waarbij ook

55 V. Fris, 'Ontleding van drie Vlaamsche kronijken', *Handelingen der Maatschappij van geschied- en oudheidkunde te Gent*, III (1898) 133-171.

56 *Kronyk van Vlaenderen van 580 tot 1467*, C. P. Serrure, Ph. Blommaert, ed. (Gent, 1839), naar hs. Gent, UB, 590.

57 Zie De Saint-Léger, 'La légende', 130-131.

58 Tenzij men deze passage als een interpolatie beschouwt. Zie hiervoor noot 49.

59 Ed. W. G. Brill (Utrecht, 1885; fotografische herdruk, Utrecht, 1983) Ie boek, vanaf r. 315.

de Hollandse graven een verre afstamming kregen, maar de mythevorming bleef minder uitgesponnen dan die in Vlaanderen⁶⁰.

Na de introductie door het *Gouds kroniekje* werd het Woud zonder Genade een vast bestanddeel in de Hollandse historiografie. Het *Chronicon Hollandie* (omstreeks 1460) noemt het en Jan Gerbrandszoon van Leiden duidt in zijn omstreeks 1470 geschreven Hollandse kroniek het woud aan als 'nemorem sine venia', dat 'fuit prima fundacio comitatus hollandie'⁶¹. Het gebruik van het woord *venia*, dat de betekenis van rechtvaardig kan hebben en in het klassiek Latijn wel verbonden wordt met *pax*, duidt op een vertaling, die onafhankelijk is van de in Vlaanderen circulerende Latijnse teksten, waarin *misericordia* gebezigd wordt. Willem van Berchen spreekt in zijn *De primeva origine comitatus Hollandie et Zelandie ac civitatis Traiectensis* over 'nemus sine venia, theutonice dat wilde woud sonder ghenade'⁶². In de kroniek van Utrecht, die Jan Veldener opnam achter de door hem in 1480 uitgegeven vertaling van Werner Rolevincks *Fasciculus temporum*, wordt het woud gesitueerd in Holland en Vlaanderen en hetzelfde doet Cornelius Aurelius in zijn in 1517 gedrukte kroniek, de *Divisiechroniek*, waar hij met handhaving van de afmetingen die het *Gouds kroniekje* van het woud gaf—tien mijlen lang en drie breed—, stelt dat het woud zich uitstreckte van Doornik tot Nijmegen⁶³.

Het Woud zonder Genade bleef niet beperkt tot de geschiedenis van het graafschap; het bos vond ook zijn weg naar adelskronieken. In een gedicht over de heren van Arkel wordt van de tweede heer van Arkel gezegd dat hij gereden kwam in 'dat wout al zonder genaeden/ Waer in zoe vant ick menich dieren'⁶⁴.

Roerend is het verhaal in *Die genealogie ende afcomste der edelen ende hooggeboeren heeren van Apkewolde nu Apcoude genaempt*⁶⁵. Apken, een in Friesland gelegeerde Romeinse legerkapitein, zocht na de ineenstorting van het Romeinse Rijk een veilig heenkomen uit angst voor de wraak van de inheemse bevolking. Hij nam zijn toevlucht tot de

60 Zie hierover H. Kampinga, *De opvattingen over onze oudere vaderlandsche geschiedenis bij de Hollandsche historici der XVIe en XVIIe eeuw* ('s-Gravenhage, 1917; fotografische herdruk, Utrecht, 1980) 134-138 en C. P. H. M. Tilmans, *Aurelius en de Divisiechroniek van 1517. Historiografie en humanisme in Holland in de tijd van Erasmus* (Hilversum, 1988) 122-125.

61 *Chronicon Hollandiae*, ed. H. Obreen, *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, XLVI (1925) 4,6. Jan Gerbrandsz. van Leiden: Leiden, UB, hs. BPL127D, afschrift door F. van Sevender, n. f. 4r., v.

62 Brussel, KB, hs. 8309, f. 312v; C. P. H. M. Tilmans, 'De Hollandse kroniek van Willem van Berchen' (ongepubliceerde doctoraalscriptie; Groningen, 1982) c. 6, p. 4; in caput 2, p. 2: 'Erat enim contigium silvestri silve sine venia, que germanice dicebatur *Wout sonder genade*. Et sic in *Vlaedinghen* fuit prima inhabitatio tocius Hollandie'.

63 f. 244r. [C. Aurelius], *Die cronycke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant...* (Leiden, 1517) f. 17v.

64 Gorinchem, Gemeente Archief, Stadsarchief inv. 319, f. 1r; M. Carasso-Kok, *Repertorium van verhalende historische bronnen uit de middeleeuwen. Heiligenlevens, annalen, kronieken en andere in Nederland geschreven verhalende bronnen* ('s-Gravenhage, 1981) no. 253.

65 Detmold, Nordrhein-Westfälisches Staatsarchiv, hs. L 3 Holland, no. 429, f. 135r-147r; Carasso-Kok, *Repertorium*, no. 263. Zonder bronvermelding vertelt J. de Veen nog over een Woud zonder Genade bij Vollenhove, dat in 695 en 839 in stukken en brokken door de zee verzwolgen moet zijn, *Neerlands Volksleven*, 4, 2 (1953-1954) 34.

grote boschagie gheñaempt dat Woudt van onghenade welck een wilt ende woest woudt was voll alder wilder dieren ende beesten, seer wijt ende breet aen allen canten.

Daar bouwden Apken en zijn mannen hutten van boomstammen en belaagden zij een ieder die zich in het woud waagde. Dit kwam een inwoner van Wijk bij Duurstede ter ore — waarbij men moet bedenken dat de heren van Abcoude tevens heer van Wijk bij Duurstede zijn geweest. Deze, een verre nazaat van Claudius Civilis, besloot de roversbende in het Woud van Onghenade te bestrijden. Hij verzamelde een legertje en trok via Utrecht naar Loenen, waar vanuit een hoge boom de schuilplaats van Apken ontdekt werd. Tot aan Loenersloot moesten de mannen zich een pad banen; daarna vonden zij een 'ganck', een door de wilde dieren gebaad pad langs een riviertje, dat daaraan later de naam het Gein ontleende. De rovers werden overwonnen en bij Breukelen verminkt en gedood; de naam Breukelen werd verklaard door de gebroken armen en benen van de benedeleden. In de plaatsnaam Abcoude is de naam van Apken en zijn woud bewaard gebleven.

In de zestiende eeuw groeide het ongelooft aan een dergelijk barbaars woud. Zo verwierp Reinier Snoy (1477-1537) het verhaal als strijdig met de klassieken. Hij erkende geen 'saltus ferus atque inclemens', maar wel een 'sacer lucus', het heilige woud waarover Tacitus schrijft⁶⁶. Desondanks bleef het Woud zonder Genade voortleven, onder meer in stadsbeschrijvingen. In de pennestrijd over de naamsafleiding van Holland—kwam het van holt-land (houtland) of hol-land (waterland)? — kon het Woud zonder Genade niet over het hoofd worden gezien. Aan Petrus Scriverius (1576-1660) ontlokte dit een *Boertige gloesse opten text van 't Wout sonder genade*, waarin hij in tegenstelling tot anderen meende dat Holland te laat bedijkt is⁶⁷;

Want ondertusschen is (tgeen immers weynigh vroomt)
Soo meenigh ongediert hierbinnen oock gestroomt,
Soo meenigh vreemdt gedrocht het land is vol geloopt.
Of zijn de gecken hier door sluysen ingesloopt?
Of ist des inbreuks schult? Het sij dan hoe het wil,
Geef mij den pot, ick spou: ick sitter, en ick tril,
Soo vreeslijck herwaerts aen de Monsters komen dringen.
Hoe baert, hoe tiert het Wout! Wie sal het wild bespringen?
Het Bosch, thien mijlen langh, en oick drije mijlen breet,
De leeuw, de stier, de beer, en 't everswijn gereet.
Die⁶⁸ 't Britten-land bedwangh, aen Slavenburgh vervallen,
In⁶⁹ 't keeren van die reys, en dorst in 't wout niet stallen:

66 *De rebus Batavicus libri XIII ...* (Frankfurt, 1620) 22, 38.

67 Leiden, UB, hs. Voss. Lat. F 37, f. 160r.

68 Met 'Die' wordt 'De Keyser Claudius' bedoeld, zoals in de linkermarge is aangegeven. Dit paste echter niet in de versmaat, die uit alexandrijnen bestaat. Met dank aan de medewerkers van het Constantijn Huygensinstituut te Den Haag.

69 In de linkermarge voorafgegaan door 'tocht'.

De Slaven maeckten hem anxstvalligh en vervaert,
 En hadden gaerne selfs voor haer dit Bosch bewaert.
 De Slaven nemen 't in: de Slaven en de Wilten,
 Die dwongen 't onder haer, en brachten 't al in stilten.
 De beesten slaen sij doot, en ledigen den gront,
 Daer lange tijdt daerna den Burgh van Leyden stont.

De boomstorting

De rol die de stamvader van de Vlaamse graven in de kronieken kreeg toebedeeld bij het beheersen van het Woud zonder Genade werd door het *Gouds kroniekje* aan Willibrord gegeven.

Ende dewijl dat Sinte Willebrort te Romen was, soo wayden met eenen grooten stareken winde, ende met eenen grooten Aertbevinge, inder nacht, alle die groote boomen ter neder, die in dat wilde Wout sonder ghenaden stonden. Ende doe die heylighe bisschop Sinte Willebrort van Romen quam, ende hy sach dat alle die boomen te neder gevallen laghen, soo docht hy dat God dat Lant sonderlinghe bekeeren woude. Ende doe hy tot Utrecht quam, so stichte hy daer een kerck van Canoniken. Ende daer geboot hy gestadelick te staen des bisschops stoel⁷⁰.

Latere schrijvers verbonden aan het teloorgaan van het bos ook een stormvloed, die op verschillende jaren werd gesteld⁷¹.

Dit verhaal over de boomstorting kan gezien worden in het licht van de kerstening⁷², maar het is ook te relateren aan de vondsten van eiken boomstammen in het Hollands-Utrechtse veengebied, die vaak met wortels er nog aan, alle in dezelfde richting lijken te liggen⁷³. Reeds Johan Gerbrandszoon van Leiden maakte melding van in het moeras opgedolven boomstammen, die ook tegenwoordig nog bij tijd en wijle tot ongerief van de boeren uit het veen opduiken. Ook vroeger gaf dat al het nodige ongemak. In 1665 noemde Titus van Domselaer in zijn *Beschryvinge van Amsterdam* dit 'onder-aertsch bos van boomen, welker grootste en dikste stammen alle na den Zuyd-Oosten omgeslagen leggen' en hij wees er op dat men bij de aanleg van de

70 Ed. Scriverius, (zie noot 8) 10. 'Met eenen grooten Aertbevinge' komt niet voor in hs. Leiden, UB, hs. BPL 136D.

71 Zie hiervoor M. K. E. Gottschalk, *Stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland* (Assen, 1971-1977) 1,8-9, 17-28.

72 Zoals onlangs I. Bejczy, 'Willibrord en de grote boomstorting. Een mythe uit de oud-vaderlandse geschiedenis', *Holland*, XXIV (1992) ter perse, deed.

73 Over de herkomst van dit 'onderaardse woud' hebben velen zich het hoofd gebroken. Waren de bossen inheems of was het hout aangespoeld? In 1856 wijdde W.C.H. Staring in *De bodem van Nederland* (1856) een verhandeling aan dit kienhout (Onder de titel *De wording van kienhout* afzonderlijk herdrukt (Wildervank, 1983)). Daarin toonde hij aan dat deze bossen wel degelijk ter plekke hebben gestaan. En omdat eiken stammen nu eenmaal niet op veengrond gedijen, nam men aan dat zij gegroeid waren op het pleistocene zand. Recent onderzoek van een bij de oevers van de Angstel bij Abcoude gevonden eiken boomstam heeft echter aangetoond dat dit niet altijd het geval hoeft te zijn: deze werd omstreeks 60 na Christus gedateerd (E. Jansma, 'Het Wilde Woud zonder Genade', *Westerheem*, XXXVI (1987) 239-240).

Steetuin, buyten de Sint Anthonis-Poort,... veel arbeys had om zich van dit hout, (dat de spa weygerde) te redden, en 't koste veel gelts, eer dit hout geweert, en de grondt gelegd wierd ... Weshalven, als men hier eenige gravinge ontrent dit voorschreven bosch aanbesteet, zo voegt men gemeenlijk by't besprek, dat d'Aannemer zal gehouden zijn, alle hout en wortelen uyt te halen⁷⁴.

Hollandse geschiedschrijvers maakten zo hun variant op het einde van het Woud zonder Genade door het te verbinden met de boomstorting. De vondsten van stammen die alle in dezelfde richting leken te liggen, vroegen om een verklaring: een rampzalige gebeurtenis lag voor de hand. Mogelijk speelde daarbij ook de enorme gedaantewisseling die de Hollands-Utrechtse laagvlakte had ondergaan door wat men wel de 'Grote ontginning' noemt, een rol. Evenals in Vlaanderen werden hier fantasie en werkelijkheid verenigd.

Besluit

Het Vlaamse en het Hollandse Woud zonder Genade vormen een illustratie van wat Le Goff zo mooi heeft verwoord in zijn artikel over 'Le désert-forêt' :

L'histoire du désert, ici et là, jadis et naguère, a toujours été faite de réalités matérielles et spirituelles entremêlées, d'un va-et-vient constant entre le géographique et le symbolique, l'imaginaire et l'économique, le social et l'idéologique⁷⁵.

De bestudering van de bewaard gebleven bronnen waarin het Woud zonder Genade voorkomt, had als resultaat dat de omstreeks 1300 geschreven Middelnederlandse Arturroman als de vroegst bekende vermelding kan worden beschouwd. De auteur van deze *Roman van den Riddere metter Mouwen* beschrijft in de traditie van de Arturroman een avonturenbos. De schrijver introduceert echter een nieuwe afloop: het gevaarlijke, buiten de hoofse wereld staande woud wordt na het avontuur van de held in de beschaafde wereld opgenomen en voortaan in vrede bestuurd. Dichters als Boudewijn van der Luere en Willem van Hildegarsberch gebruiken in Vlaanderen en Holland het woud als metafoor voor een tijdperk waarin hun vorstendom door partijtwisten werd verscheurd. Uiteindelijk paste het Woud zonder Genade uitstekend in een Vlaamse heerserssage, waarin de vorst als brenger en handhaver van vrede en veiligheid in het middelpunt staat. Willibrord bracht Holland binnen de christelijke beschaving door een einde te maken aan het Woud zonder Genade, waaraan de uit het

74 Amsterdam, 1665,163. De uit de grond omhoog komende boomstammen zijn geen typisch Hollands verschijnsel. Zo verklaart men de plaatsnamen Holten en Rijsen in Overijssel wel uit de richting waarin de stammen en het rijshout en de twijgen liggen (J. R. W. Sinninghe, *Utrechtsch sagenboek* (Zutphen, 1938) 78; Van Domselaer wijst op Engeland en in Vlaanderen bestaat een sage van de verzonken eiken (*Volkskunde*, LXXII (1971) 65.

75 Le Goff, 'Le désert-forêt', 65.

veen omhoogkomende eiken stammen tot op heden een levende herinnering bewaren.

Ook geschiedschrijvers moesten hun publiek boeien. Zij deden dit onder meer door het inlassen van verhalen die zij ontleenden aan de roman-literatuur. Het Woud zonder Genade is mijns inziens op deze wijze onderdeel geworden van de geschiedschrijving over Vlaanderen en Holland. Alleen omdat deze omschrijving zo goed uitdrukking gaf aan een toestand van barbarij, heidendom en rechteloosheid kon zij ongeveer op hetzelfde moment in de ontstaansgeschiedenis van deze twee vorstendommen worden verwerkt. De in beide graafschappen eens aanwezige uitgestrekte bossen vormden daarbij het verbindende element.

A. D. A. de Kat Angelino en de grondslagen van zijn koloniale theorie*

A. P. TASELAAR

In 1926 en 1927 werd Nederlands-Indië getroffen door een communistische opstand. Deze werd betrekkelijk eenvoudig neergeslagen, maar wekte in officiële kringen toch grote beroering, mede omdat de buitenlandse pers deze opstand aangreep om het Nederlandse koloniale beleid fel te kritiseren. De Nederlandse pers weet deze felheid aan een gebrek aan kennis en adviseerde de regering het buitenland van meer en betere informatie over het bestuur van Nederlands-Indië te voorzien¹. Enkele leden van de Tweede Kamer namen dit advies over en wezen de minister van koloniën, dr. J. C. Koningsberger, in december 1926 bovendien op de toenemende belangstelling voor de koloniale politiek in Volkenbondskringen². Vanuit Genève toonde D. F. W. van Rees, lid van de permanente mandaten-commissie van de Volkenbond, zich verontrust over het gebrek aan kennis van de arbeidsomstandigheden in Oost-Sumatra bij het internationaal arbeidsbureau. Hij stelde de minister voor een boek te laten schrijven over de Nederlandse koloniale politiek, dat in het buitenland zou kunnen worden verspreid³.

Koningsberger toonde zich zeer ingenomen met dit voorstel en bracht het in juni 1927 over aan de gouverneur-generaal, jhr. mr. A. C. D. de Graeff. Als schrijver van het boek had hij A. D. A. de Kat Angelino, ambtenaar voor Chinese zaken met verlof in Nederland, in gedachten, omdat deze, 'bekend met wat men pleegt te noemen 'de atmosfeer van Genève', kan aanvoelen *wat* naar voren moet worden gebracht en *hoe* de dingen gezegd moeten worden'. In het boek moest—zo zou ook de opdracht luiden—de overheidszorg voor de belangen van de inheemse bevolking van Nederlands-Indië 'objectief, zaakkundig en duidelijk' worden beschreven, zodat 'een duidelijk beeld wordt verkregen van de beginselen, die ons beleid op dat terrein beheerschen'. Van verspreiding van een dergelijk boek in Volkenbondskringen verwachtte de minister 'meer heil dan van propagandamiddelen als filmvertoningen en voordrachten of deelneming aan jaarbeurzen en koloniale tentoonstellingen'⁴.

De Graeff stemde hiermee in, zodat De Kat Angelino zich, naar het schijnt in volkomen vrijheid, voor enkele jaren kon wijden aan het schrijven van zijn boek⁵. *Staatkundig beleid en bestuurszorg in Nederlandsch-Indië* verscheen in 1929 en 1930

* Met dank aan prof. dr. D. H. A. Kolff voor zijn behulpzaamheid.

1 B.G. J. de Graeff, 'De voorlichting over Nederland en Indië aan de buitenlandse pers, 1900-1935. Van particulier initiatief naar overheidstaak', *Jambatan*, III, ii (1984-1985) 23-38, aldaar 31-32.

2 *Handelingen van de Tweede Kamer der staten-generaal*, 1926/1927, 1275, 1315, 1322, 1331-1333, 1336, 1366-1367.

3 Van Rees aan Koningsberger, 14 december 1926 (verloren gegaan); Koningsberger aan Van Rees, 21 januari 1927, in Koninklijk Instituut voor taal-, land- en volkenkunde, Leiden, collectie Van Rees, no. 76.

4 Koningsberger aan De Graeff, 27 juni 1927, in Algemeen Rijksarchief (ARA), Den Haag, archief van het ministerie van koloniën (Kol.), A 7653.

5 Koningsberger aan De Kat Angelino, 29 september 1927, in ARA, Kol., A 7653.